

MARCEL PROUST

SWANN

(Részlet)

A combray-i házban¹ minden áldott nap, alighogy a délután véget ért, de jóval azt megelőzően, hogy ágyba kell bújnom, s akkor majd feketem álmatlanul, távol édesanyámtól és nagymamámtól, hálószobám újra meg újra a nyugtalanság állandó és fájdalmas pontja lett számomra. Kitalálták, hogy szórakozásul olyan estékre, amikor túlonként boldogtalannak látszom, ellátnak egy *laterna magicá*², melyet a vacsorára várva felszereltek a lámpámra, az pedig a gótikus kor első építészetihez és üvegezõmestereihez hasonlóan a szívárvány megfoghatatlan színeivel váltotta fel a tömör falakat, sokszínű, természetfölötti jelenésekkel, amelyek tétova, alkalmi üveglak gyanánt legendákat ábrázoltak. Szomorúságomat azonban ez csak tovább növelte, mivel a megváltozott világítás elűzte a megszokottságot, melynek köszönhetően szobám, ha leszámítom a lefekvés kínszenvedését, elviselhető lett. Rá sem ismertem már, s ugyanolyan nyugtalanság tört rám, mint egy szállodai vagy egy fogadóbeli szobában, ahova, egyenesen az állomásról jövet, első ízben érkezem [...]

Szaggatottan lépdelő lován a sötét terveket forraló Golo előjött a kis, háromszögletű erdőből, amely sötétzöld bársonyként terült egy domb hajlatára, és zötyögve közeledett szegény Brabanti Genovéva³ kastélya felé. Görbe vonal szelte át ezt a kastélyt, nem más, mint az ovális üvegdarabok egyikének széle – ezek a készülék vájatában mozgó keretre voltak szerelve. A csupán sávnnyira látzó kastély előtti rekettysben álmodozott Genovéva, kék övvel a derekán. A kastély is sárga volt, meg a rekettys is, de én már azelőtt tudtam, mi-

**A lépcsőház fala,
amelyen a gyertyafényt
felkúszni láttam, régóta
nincs már. Leomlottak
énbennem is dolgok,
amelyekről azt hittem,
hogy örökké tartanak,
s új kínoknak és új
örömöknek életet adó
új dolgok épültek...**

lyen színűek, hogy láttam volna őket, oly nyilvánvalóvá tette ezt számomra, megelőzve a keretben mozgó üvegdarabokat, a Brabant név aranyló hangzása. Golo egy pillanatra megállt, mivel méla képpel hallgatta egy darabig a dagályos szöveget, amelyet nagyanyám húga fennhangon olvasott, ő pedig tökéletesen érteni látszott, olyannyira, hogy viselkedése engedelmesen, ámbár nem a fenség bizonyos foka nélkül, követte is a szövegbe foglalt utasításokat. Majd továbbra is szaggatott léptekkel távolodott. És lassú lovaglását nem állíthatta meg semmi. Ha valaki elfordította a *Lat-ernát*, láttam, amint Golo lova tovalépdel a függönyön, kidudorodik, ahol a függöny ráncot vet, hasadéka mentén meg leereszkedik. Golo teste is, minthogy természetfölötti lényegében hasonlatos volt a hátszlóhoz, jól elboldogult minden természetes akadállyal, útjába kerülő kellemetlen tárgygal, mivel mindet csontozatként fogadta, bensővé alakította, még az ajtókilincs fogantyúját is, amelyhez azonnal alkalmazkodott, és most legyőzhetetlenül fölötte lebegett vörös mentéje vagy sápadt, örökkön éppoly nemes veretű, mint szomorú arca, amely a zavar legcsekélyebb jelét sem látszott mutatni az elszenvedett ízületmódosulás miatt.

Már hogysisne találtam volna elbűvölőnek e ragyogó vetített képeket, amelyek mintha a Meroving-korból⁴ sugárzottak volna, s a történelem réges-régi tükröződéseit sétáltatták körülöttem! Ennek ellenére elmondhatatlan gyötrelmet is okozott a misztérium és a szépség betolakodása abba a szobába, amelyet idővel annyira sikerült kitöltenem saját énemmel, hogy most már éppúgy nem kellett figyelnem rá, mint saját magamra. Mivel megszakadt a szokás fájdalomcsillapító hatása, gondolkodni és érezni kezdtem, ezek pedig szomorú dolgok. Ajtóm kilincsenek fogantyúja, amely számomra abban különbözött a világ bármely más kilincsenek fogantyújától, hogy magától látszott elfordulni, anélkül, hogy nekem magamnak kellene mozgatnom, annyira öntudatlanná lett a kezelése, lám, most Golo asztrálestének tartozéka. Mihelyt vacsorához hívott a csengő, szaladtam is tüstént az ebédlőbe, ahol estéről estére az a nagy függőlámpa világított, amely mit sem tudott Golo és Kékszakáll⁵ történetéről, ismerte viszont szüleimet meg a serpenyőben sült marhahúst, és édesanyám karjaiba vetettem magam, hozzá való ragaszkodásomat ugyanis csak fokozták Brabanti Genovéa szenvedései, ahogyan Golo büntetetei viszont arra készítettek, hogy még aggályosabban tartsak magam fölött lelkiismeret-vizsgálatot.

Amikor a vacsora véget ért, nekem rövidesen, ó, jaj, el kellett válnom a mamától, aki, ha szép idő volt, a kertben maradt a többiekkel társalogni, rossz időben pedig az egész társasággal bevonult a kis szalonba. Egyedül nagyanyám nem tartott velük, mondván: „Faluhelyen kár és vétek, hogy bezárkózzék az ember”, s emiatt olyan napokon, amikor erősen esett az eső, folytonosan vitatkozott apámmal, aki felküldött olvasni a szobámba, ahelyett, hogy a szabadban maradnék. „Biztosan nem lesz így belőle markos és határozott legény – állapította meg szomorúan –, különösen, hogy az öcskösnek gyarapodnia kellene erőben és akaratban.” Apám csak vállat vont, szemügyre vette a barométert, mivel szerette a meteorológiát, miközben édesanyám, aki, nem akarván őt háborgatni, kerülte, hogy zajt üssön, s gyöngéd tisztelettel követte mozdulatait, noha nem szögezte rá mereven a tekintetét, mint aki nem kíván átlátni felsőbbrendűségének misztériumán. Nagyanyámat azonban, függetlenül az időjárástól, de még hogyha vadul zuhogott is az eső, és Françoise sietve bevitte a házba az értékes, fonott karosszékeket, nehogy elázzanak, ott láttuk az eső csapkodta, kihalt kertben, amint hátrasimítja ősz, csapzott tincseit, hogy jobban beigya homloka a szél és az eső jótékony hatását. „Az ember végre lélegzethez jut”, mondta, és csak rótt a felázott kerti utakat, amelyek vonalát az ő ízléséhez mérten túl szabályosan jelölte ki az új kertész, akinek nem volt kellő érzéke a természet iránt, s akitől apám már reggel tudakolta, jobbra fordul-e az idő, csak ment lelkes és apró, szaggatott léptekkel, melyeknek üteme átvette a sokféle mozgást, ahogyan lelkét rendre iz-

galomba hozta a vihartól való ittasultság, az egészség hatalma, az én botor neveltetésem, netán a kertek szimmetrikus elrendezése, mert mindre többet adott a neki mint sem számító kíváncsalmnál, hogy szilvaszín szoknyáját ne lepje el foltokban a sár, és fel is csapta magát derékig, amivel örökösen kétségbe is ejtette, de meg is dolgoztatta szobalányát.

Egyvalami tudta csak nagyanyámat, amikor vacsora után indult kerti túrára, visszatérésre készíteni, éspedig az, ha azon pillanatok egyikében, amikor körkörös sétája során időnként, mint egy rovar, a kis szalon elé ért, ahol éppen a röviditalokat szolgálták fel a kártyaasztalon, húga odakiáltotta neki: „Gyere már be, Bathilde, ne hagyd, hogy a férjed konyakot igyon!” Csakugyan, húga, bosszantásul (annyira eltérő szellemet vitt szüleim családjába, hogy emiatt mindenki ugratta és kínoztta), mint-hogy nagyapámat eltiltották a röviditaltól, mindig itatott vele néhány cseppet. Szegény nagyanyám bejött, forrón kérlelte férjét, hagyja a konyakot, mire az megsértődött, kihörpintette a poharat, nagyanyám pedig távozott, szomorúan, kedveszegetten, de azért mosollyal az ajkán, mert szívében annyi alázat élt és nyájasság, hogy a mások iránti gyöngédség és a saját személyére vagy szenvedéseire fordított csekély figyelem összebékült a tekintetéből áradó mosolyban, s azzal ellentétben, amit az emberek többségének arcán látunk, e mosoly csak saját maga számára tartogatott ironiát, minket viszont, mindahányunkat, mintha csókkal illetett volna a szeme, annyira nem tudott anélkül nézni az ő szeretteire, hogy szenvedélyesen meg ne simogassa őket tekintetével. Ez a szenvedés, amelyet neki saját húga okozott, nagyanyám hiábavaló könnyörgésének és gyengeségének látványa, hiszen vesztes volt eleve, amikor hasztalan próbálta nagyapám kezéből kivenni a konyakospoharat, olyasvalami volt, aminek látványához később annyira hozzászokunk, hogy nevetve szemléljük, s elég elszántan és vidáman fogjuk az üldöző pártját ahhoz, hogy meggyőzzük saját magunkat, nincs is szó üldözésről, ám akkor olyan borzalmasnak találtam, hogy szívesen megvertem volna nagynénémet. De mihelyt meghallottam: „Gyere már, Bathilde, ne engedd, hogy a férjed konyakot igyék”, mint aki gyávaságában máris férfi, úgy tettem, ahogyan felnőtt fejjel mindnyájan teszünk, ha szenvedésbe és igazságtalanságba botlunk: látni sem akartam, felszaladtam hát kedvemre zokogni az épület felső szintjén, közvetlenül a tető alatt, a tanulószoba mellett található szűk helyiségbe, amelyben írisz illata lengedezett, meg azé a ribiszkéé is, amely vadon nőtt a kőkerítés mentén, egyik virágzó ága pedig behajolt a nyitott ablakon. Jellegzetesebb és közönségesebb használatra szánt helyiség volt ez, ahonnan nappal Roussainville-le-Pin tornyáig lehetett látni, s ahová, lévén bizonytalanság, amelyet szabad volt kulcsra zárnom, mint menedékbe, hosszú időn át elvonulhattam olyan foglalatosságok végett, amelyek háborítatlan magányt igényeltek, mint az olvasás, az álmodozás, a könnyek és a gyönyör. Nem tudtam, ó, jaj, hogy férje ezen apró étrendi kihágásainál sokkalta nagyobb szomorúsággal töltötte el nagyanyámat az én törekeny egészségem, gyöngö akaratom, a jövőmre emiatt vetülő bizonytalanság, és hogy ezek foglalkoztatták folytonos délutáni vagy esti járkálásai során, amikor láhattuk távolodni vagy visszatérni ferdén az ég felé tartott szép fejét, barna, bárázdált arcát, amely az életkor haladtával szinte lilára váltott, mint ősszel a szántóföldek, s ezen az arcon, amelyet kettészelt a szabadban viselt, csak félig leeresztett fátyol, a mindig felszáradóban lévő, a hideg vagy egy bánatos gondolat előcsalta hívatlan könnyeket.

Egyedüli vigaszom az volt, amikor felmentem szobámba lefeküdni, hogy édesanyám, ha majd ágyban leszek, jön és megcsókol. De oly rövid ideig tartott ez az esti elköszönés, édesanyám oly gyorsan indult is vissza, hogy a pillanat, amikor halhattam följönni a lépcsőn, majd amikor könnyedén zizzent a folyosó kettős ajtaján áthaladtában kék színű, muszlin kerti ruhája (melyen szalmából font zsinórok csüng-

tek), fájdalmas pillanat volt számomra. Hírül adta, hogy jön utána azonnal a másik, amikor magamra hagy, amikor visszatér a szalomba. Emiatt végül azt kívántam, minél később jöjjön el az annyira szeretett elkészítés, s minél tovább tartson a jövetelet megelőző várakozás ideje. Némelykor, miután megcsókolt, és már nyitotta volna az ajtót, hogy távozzék, vissza akartam hívni, azt mondani neki: „Még egyszer!”, de tudtam, hogy erre haragos arcot ölt, mert az engedmény, hogy szomorúságom és nyugtalanságom miatt följön hozzám és megcsókol, hozza nekem a béke csókját, bosszantotta édesapámat, aki abszurdnak tartotta az egész rítust, emiatt ő, édesanyám, inkább arra törekedett volna, hogy ne igényeljem, szokjam le róla, nemhogy engedne rászoknom: még egy csókot kérek tőle, amikor már indulna. Márpedig látni azt, hogy haragszik: ettől odalett mindaz a nyugalom, amelyet az imént magával hozott, amikor szerető arca ágyam fölé hajolt és mint béke-áldozásra szánt ostyát, úgy nyújtotta felém, hogy ajkaim onnan merítsék jelenléte valóságát és az elalváshoz szükséges erőt. De az ilyen esték, amikor a mama nem is töltött sok időt a szobámban, az enyhébbek közé számítottak azokhoz mérten, amikor vendégek voltak vacsorára, s emiatt édesanyám nem jött fel hozzám elkészönni. Vendégeket mondtam, pedig rendszerint csak Swann úr volt a vendég, leszámítva ugyanis néhány átutazóban lévő idegent, szinte egyedül ő járt hozzánk Combray-ban, olykor szomszédként vacsorára jött (ritkábban azóta, hogy rossz házasságot kötött, feleségét pedig szülei nem kívánták fogadni), olykor bejelentés nélkül, vacsora után. Olyan estéken, amikor a ház előtt ültünk, a nagy gesztenyefa alatt, és hallottuk megszólalni a kert végében, nem a szopora és harsány csengettyűt, amely fényes, kiapadhatatlan, fagyos hangjával bepermetezett és elszédített minden házbéli személyt, aki megszólaltatta, ha „csengetés nélkül” bejött, hanem az idegeneknek szánt csengő kétszeri, félénk, tojásdad, aranyló csilingelését, mindenki azonnal arra gondolt: „Látogató? Hát az meg ki lehet?”, noha tudta mindenki, hogy egyedül Swann úr lehet az. Nagynéném, hogy jó példával járjon elől, de azért vigyázva a természetes hangzásra is, emelt hangon közölte, hogy a suttogást jó lesz abbahagyni, merthogy nincs annál barátságosabb, mint amikor az érkező azt hiszi, olyasmiről beszélnek, amit neki nem kell hallania, felderítőként pedig előreküldték nagyanyámat, aki minden ürügyet boldogan megragadott, hogy még járjon egyet a kertben, s élt is az alkalommal, hogy amerre elhalad, suttymban kihúzzon a földből néhány, a rózsatövek mellé szúrt karót, csak úgy, a rózsák természetesebbé tétele végett, mint ahogyan egy anya beletúr, hadd bodrosodjék kissé, fiacskája hajába, amikor azt a borbély túlságosan lefésülte.

Mindnyájan úgy vártuk, milyen hírekkel tér vissza nagyanyám az ellenséget illetően, mintha bizony ostromlók lehetséges sokasága között ingadozhattunk volna, de nagyapám rövidesen megszólalt: „Megismerem Swann hangját.” Csak hangjáról lehetett valóban felismerni, arca vonásait: hajlott orr, a zöld szempár fölött magas homlok, melyet vörösesszőke, Bressant módra⁶ fésült haj keretez, nemigen lehetett kivenni, a kertben ugyanis nagyon gyér volt a világítás a szúnyogok miatt, én pedig minden árulkodó jel nélkül máris indultam szólni, hogy hozzák a frissítőket, mert nagyanyám sokat adott arra, mivel szerinte így kedvesebben hat, hogy ne az legyen a látszat: frissítőket csak kivételesen, egyedül látogatások alkalmával szolgálunk fel. Swann úr, noha jóval fiatalabb volt nála, szoros szálakkal fűződött nagyapámhoz, aki régebben egyik legjobb barátja volt édesapjának, e kiváló, de különös férfiúnak, aki a jelek szerint olykor, a szívéből feltörő szavak közepette egy semmiség hatására hirtelen megtorpant, s gondolatai máris új irányba terelődtek. Nagyapám étkezés közben fülem hallatára évente többször elmesélte annak a történetét, hogyan viselkedett idősebb Swann felesége halálakor, aki mellett éjjel-nappal virrasztott. Már hosszú ideje nem találkoztak, s most sietett felkeresni őt Swannék Combray környéki birtokán, és sikerült rávennie a szüntelenül zokogó férfit, hogy kis időre elhagyja

a halott szobáját és így ne legyen jelen, amikor koporsóba fektetik. Mentek egy keveset a parkban, ahol enyhén sütött a nap. Swann úr egyszer csak megragadta nagyapám karját, és így szólt: „Ó, öreg barátom, mekkora boldogság ilyen kellemes időben együtt sétálni! Hát nem szépek ezek a fák, ez a galagonya, ez a halastó, amelyhez még nem is gratulált nekem? Látom, lógatja az orrát. Könnyű szél lengedez, érzi? Mondjon bárki bármit, azért mégiscsak jó élni, Amédée barátom!” Ekkor hirtelen rátört halott feleségének emléke, s mert minden biztonnyal úgy találta, a kellenél bonyolultabb dolog most azt fürkészní, hogyan adhatta át magát hasonló pillanatban a kitörő örömmek, beérte azzal, hogy a tőle megszokott kézmozdulattal, amelyhez olyankor folyamodott minden alkalommal, ha értelme súlyos kérdésbe ütközött, kezével végigsimította homlokát, megtörölte szemét és monokliját. Felesége halálára azonban nem talált vigaszt, s a két év alatt, amennyivel túlélte, többször mondta nagyapámnak: „Milyen furcsa is, szegény feleségem gyakran eszembe jut, de sohasem gondolok rá egyszerre sokáig”. Egyik kedvenc mondásává is vált ez nagyapámnak, aki fölöttébb eltérő dolgok kapcsán emlegette: „Gyakran, de egyszerre keveset, mint a jó öreg Swann.” Swann apját szörnyetegnek képzeltem volna, ha nagyapám, akit nálamnál jobb bírának tekintettem, s akinek ítélete olyannyira törvénnyel ért fel előttem, hogy a későbbiek során bizonyos vétkekre, amelyeket hajlamos lettem volna elítélni, gyakorta rá alapozva adtam feloldozást, nem tiltakozott volna ez ellen: „Ugyan már! Aranyszíve volt.”

Jó néhány éven át, noha ifjabb Swann úr, főként házasságát megelőzően, gyakran felkereste őket Combray-ban, nagynéném és nagyszüleim még csak nem is gyanították, hogy élete már rég nem abban a társaságban zajlik, amelyben egykor családjá otthonosan mozgott, és hogy a majdnem-inkognitó leple alatt, amelybe minálunk a Swann név burkolta, valójában ők – a tiszteletre méltó szállodás tökéletes ártatlanságával, aki tudtán kívül hírhedett zsványnak nyújt otthont – a Jockey-Klub⁷ lelegegánsabb tagjainak egyikét, Párizs grófja⁸ és a walesi herceg⁹ szívbéli barátját, a Saint-Germain negyed¹⁰ nagyvilági társaságának egyik legajnározottabb férfi tagját látják vendégül.

De az egyedüli személy, aki Swann jövelele elébe fájdalommal teli várakozással nézett – én voltam. Olyan esteen ugyanis, amikor idegen tartózkodott a házban, ha csak Swann úr volt is az, a mama nem jött fel hozzám. Korábban vacsoráztam, majd én is helyet foglaltam az asztal mellett, de csak nyolc óráig, mert az volt a konvenció, hogy akkor fel kell mennem a szobámba, s így a mama csókját, melyet rendszerint már ágyamban fekve, elalvás előtt bízott gondjaimra, e becses, törekeny csókot az ebédlőből kellett magammal vinnem szobámba, úgy vigyáznom rá végig, mialatt levetkőzöm, hogy el ne vesszen édessége, ki ne áradjon, el ne párologjon illékony ereje, és épp olyan esteen, amikor még több elővigyázattal kellett volna átvennem, olyankor kellett hirtelen, mások előtt fogadnom, ellopnom, s közben a szükséges idő és szellemi szabadság is hiányzott, hogy úgy tudjak odafigyelni arra, amit teszek, mint a mániákus, aki, miközben bezárja az ajtót, igyekszik semmi másra nem gondolni, hogy amikor majd rátör a beteges bizonytalanság, diadalmasan felvonultassa ellene a kulcsra zárás pillanatának emlékét. [...]

Le nem vettem a szemem anyámról, tudtam, hogy miután a társaság asztalhoz ül, én nem várhatom ki a vacsora végét, a mama pedig, hogy ne ingerelje apámat, nem fogja engedni, hogy mindenki szeme láttára többször megcsókoljam, mintha fönt, a szobámban lennék. Így hát magamban megfogadtam, hogy amikor az ebédlőben vacsorához ülnek s közeledni érzem a pillanatot, ezt a rövid, lopva kapott csókot úgy ragadom meg s úgy alakítom, ahogyan csak kitelik tőlem, kinézem az arcnak azt a pontját, amelyet megcsókolok, gondolatban kellően felkészülök rá, hogy a magamban már elkezdett csóknak köszönhetően a mamától kapott percet teljesen arra for-

díthassam, hogy érezsem arcának bőrét ajkamon, mint ahogy a festőművész is, ha rövid ülésekkel kell beérnie, készenlétbe helyezi palettáját, s emlékezetből, vázlatfüzete alapján elkészíti mindazt, amihez a szó szoros értelmében a modell jelenlétére nincsen is szüksége. Igen ám, de még mielőtt megszólalt volna a vacsorához szólító csengő, nagyapám öntudatlan kegyetlenséggel így szólt: „A gyerek fáradtnak látszik, jól tenné, ha felmenne aludni. Amúgy is ma későn vacsorázunk.” Mire apám, aki nem ragaszkodott ugyanolyan aggályosan a szerződések betartásához, mint nagyanyám és édesanyám, közölte: „Úgy van, gyerünk, indulás lefeküdni.” Meg akartam csókolni a mamát, de épp akkor felhangzott a vacsorát jelző csengő: „Ugyan már, nézzünk oda, hagyd a mamát, elégszer búcsúzkodtatok már. Eredj a szobádba!” Men-nem kellett hát, holott elmaradt az oltári szentség, nekivágnom egyenként a lépcső fokainak, felmennem „dacos szívvel”, ahogy a népi mondás tartja, dacosan, igen, mert a szívem húzott volna vissza édesanyámhoz, hiszen tőle, mivel még nem csókolt meg, ez a szív nem kapott engedélyt arra, hogy velem tartson.

E gyűlöletes lépcsőházban pedig, ahol oly szomorúan indultam mindig szobám felé, bútorlakk szaga terjengett, s ez a szag mintegy felszívta, lekötötte az én minden este átélt, különös bánatomat, miáltal kegyetlen voltát énem talán csak még fokozottabban érezte, mivelhogy így, szaglási inger formájában, értelmem már nem tudta belőle kivenni a maga részét. Hogyha alvás közben megfájdul a fogunk, de még csak annyit érzékelünk, hogy egy fuldokló lányt kétszázszor egymásután próbálunk kimenteni a vízből, vagy hogy megállás nélkül ismétéljük Molicre egyik verssorát, nagy megkönnyebbülés, ha felébredvén, értelmünk a fogfájás gondolatáról lehánt mindennemű hősi vagy ütemes álruhát. E megkönnyebbülés fordítottját éltem át, amikor a bánat, hogy a szobámba kell mennem, sokkalta gyorsabban, szinte egy szempillantás alatt, alattomosan is, de hevesen is tört rám a lépcsőházban belélegzett szag, a bútorlakknak a lelki beszivárgásnál jóval mérgezőbb sajátos szaga hatására. Odafönt azután, szobámban, az a tennivaló várt rám, hogy minden kijáratot eltömjek, becsukjam az ablaktáblákat, kibontsam az ágytakarót, és megássam saját síromat, felvegyem a hálóing halotti leplét. Mielőtt azonban eltemetkeztem volna a vaságyban, amelyet nemrég állítottak be szobámba, mivel nyáron erősen melegem volt a nagy ágy ripszfüggönyei alatt, erőt vett rajtam a lázadás, elítélt módjára megpróbáltam cselhez folyamodni. Írtam egy cédulára néhány sort, s arra kértem édesanyámat, hogy egy súlyos dolog miatt, amelyet írásban nem közölhetek, jöjjön föl hozzám. Rettegtem, nehogy Françoise, nagynéném szakácsnéja – az ő gondjaira voltam bízva Combray-ban – e levélke átadását megtagadja. Gyanítottam, hogy az ő szemében társaság előtt üzenetet vinni édesanyámnak nem kevésbé tűnhetik lehetetlennek, mint amikor a színház portását arra kérik, adjon át egy levelet a színpadon tartózkodó művésznek. Parancsoló, bőséges, kifinomult és kérlelhetetlen szabályzat írta elő számára, mit lehet, és mit nem, aminek alapján pedig e különbséget felállította, hol megfoghatatlan volt, hol tartalmatlan (ettől lett az ő szabályzata hasonlatos azon ősi törvényekhez, amelyek egyfelől véres dolgokat írnak elő, amilyen csecszopó gyermekek lemészárlása, másfelől túlzó figyelmességgel tiltják, hogy a kecskegídat anyjától származó tejben főzzék, vagy hogy az állat combcsontjában található ideget is elfogyasszák). Abból ítélve, hogy egyik vagy másik megbízatást mekkora, váratlanul támadt csökönyösséggel nem volt hajlandó teljesíteni, a szóban forgó szabályzat a társas kapcsolatok oly fokú összetettségét, olyan mondén rafinériát látszott előfeltételezni, amilyenre sem közvetlen környezetéből, sem falusi szolgálóként töltött életéből indíttatást nem kaphatott. Az ember kénytelen volt arra gondolni, hogy lényében ugyanúgy ősi, nemes, félreértett francia múlt rejtőzik, ahogyan vannak ipart űző városok, ahol egy-egy régi palota arról tanúskodik, hogy ott egykoron udvari élet zajlott, és ahol egy vegyi üzem munkásai Szent Teofil¹¹ csodatételét vagy a

négy Haimon fiút¹² ábrázoló mives szobroktól körülvéve végzik munkájukat. Ami az adott esetet illeti, a szabályzat azon cikkelye, amely miatt kevésbé volt valószínű, hogy Françoise, tűzvést leszámítva, mindössze csekélységem miatt zaklassa a mamát Swann úr jelenlétében, egész egyszerűen ama tisztelet kifejezése volt, amellyel ő nem csupán szüleim – továbbá a halottak, a papok és a királyok – , hanem a vendégül látott idegen irányában is viseltetett, mely tisztelet egy könyv lapjain meghatót volna talán, az ő beszédében azonban, mivel ilyenkor komoly és gyöngéd hangra váltott, mindenkor ingerelt, ma este viszont még a szokottnál is jobban, hiszen a vacsorának tulajdonított szakrális jellegből az következett, hogy a szertartást nem lesz hajlandó megzavarni. Én azonban, esélyemet növelendő, nem haboztam füllenteni sem, s azt mondtam: nem magamtól határoztam el, hogy írok a mamának, ő kötötte a lelkemre, amikor elváltunk, hogy el ne feledjek neki választ küldeni egy tárgyra vonatkozóan, amelyet kérésére megkerestem, és bizonyára nagyon haragudna, ha ezt a levelet nem venné kézhez. Úgy gondolom, Françoise nem hitte el, amit mondok, a primitív kor emberéhez hasonlóan ugyanis, akinek érzékszervei felülmúlták a mieinket, észrevétlen jelekből felismert minden olyan igazságot, amelyet próbáltunk előle elrejtteni.

Öt percen át csak nézte a borítékot, mintha a papír szemrevételezése és kézírásom külleme felvilágosíthatná tartalmának természetéről, vagy rávezethetné arra, melyik cikkelyét alkalmazza saját szabályzatának. Majd rezignált arccal távozott, mintha csak azt mondaná: „Hát nem kész sorscsapás a szülőkre nézve egy ilyen gyermek?” Nemsoká azzal jött vissza, hogy még csak a fagyaltnál tartanak, az inas nem tudja a levelet mindenki szeme láttára, most átadni, de majd következnek a likőrök, s akkor szerét ejtik, hogy a mama megkapja. Nyugalanságom azonnal elmúlt, most már nem úgy van, mint az imént volt, hogy holnapig tart az elválás édesanyámtól, a levélke ugyanis, noha biztosan megharagszik érte (még hozzá kétszeresen, mert a csel neveltségessé tesz Swann szemében), láthatatlanul és elbűvölten bejuttat engem is oda, ahol ő van, az én szavaimat súgja majd a fülébe, s ezzel az ellenséges és tiltott ebédülő, amely a fagyalt és a likőrök formájában még az imént is ártalmas, halálosan szomorú gyönyöröket látszott rejtegetni, merthogy tőlem távol volt a mamának része bennük, máris megnyílik előttem, és mint burkát felszakító, édes gyümölcs, kilöki magából, megrészegetett szívemig lövelli a soraimat olvasó mama figyelmét. Nem voltam többé elválasztva tőle: az akadályok leomlottak, gyönyörűséges fonal kötött bennünket egymáshoz. És ez még nem volt minden: a mama bizonyára följön hozzám!

Úgy gondoltam, ha olvasta volna leveletem, és kitalálta volna, milyen céllal írtam, Swann gúnyt űzött volna iménti szorongásomból. Nos, miképpen arról később értesültem, éppen hogy hasonló szorongás kínját állotta ki maga is hosszú éveken át, vagyis nálánál jobban senki a világon meg nem értett volna talán. Érezni azt, hogy akit szeretünk, másutt van, távol tőlünk, ahol örömeiben részesedik, s ahol nem is társulhatunk hozzá – e szorongásba őt a szerelem avatta be, mert hát az úgyszólván eleve elrendelten a szerelemhez tartozik, amely később nem is tesz mást, csak kisa-játítja magának, mintegy szakosítja. Ám hogyha bensőnkbe, miként velem történt, már korábban befészkelte magát, még mielőtt életünkben felbukkana a szerelem, a rá való várakozás ideje alatt kószán és szabadon lebeg bennünk, határozott rendeltetés nélkül, ma ennek, holnap annak az érzésnek a szolgálatába áll, legyen az a gyermeki szeretet vagy a pajtásunkhoz fűződő barátság. Jól ismerte amellet Swann az örömet is, az én inaskodásom első élményének örömét, amikor Françoise visszajött jelenteni, hogy a leveletem továbbítja, ismerte e csalóka örömet, amellyel barát vagy rokon kecséget bennünket, ha éppen most érkezünk a palota vagy a színház elé, ahol ő van, a szeretett hölgy, ahol zajlik az estély, a jelmezbál vagy a premier, s

ez a barát, aki mindjárt találkozni fog velem, észrevesz minket, látja, hogy csak toporgunk az épület előtt, kétségbeesetten lessük az alkalmat, hogy üzenhessünk neki. Rögtön felismer, közvetlen hangon megszólít, érdeklődik, mit keresünk ott. S amikor előállunk azzal, hogy sürgősen mondanunk kell valamit a hölgynek, aki rokona vagy barátja, biztosít róla, hogy ennél mi sem egyszerűbb, az előcsarnokba invitál, és megígéri, nem telik bele öt perc, máris leküldi a hölgyet. Mennyire szeretetünkbe fogadjuk – akárcsak én most Françoise-t – ezt a jó szándékú közvetítőt, aki egyetlen szavával elviselhető, emberi, majd hogyanem szerencsés színbe vonta e mostanáig elképzelhetetlen, pokoli ünnepet, amely messze látszott sodorni tőlünk ellenséges, romlott, gyönyörteljes forgatagával a rajtunk közben csak nevető, szeretett személyt! Abból ítélve, hogy kifele-mifele a velünk szót váltó rokon, e kegyetlen misztériumok beavatottjainak egyike, az ünnepség többi vendégéről aligha mondható, hogy mind démoni figura. Most, lám, rés támadt a hozzáférhetetlen, gyötrelmes órák rendjében, az ismeretlen gyönyöröket csak neki tartogató órákban, és mi behatolunk ezen a résen, mert íme, itt egy pillanat a sokból, az órákká kerekedő pillanatok sorából, olyan valóságos, mint a többi, sőt még fontosabb a többinél számunkra, mivel kedvesünk is beletartozik, elképzeljük, birtokba vesszük, beleszólunk, mi magunk hoztuk szinte létre: ez az a pillanat, amikor tudomására hozzák, hogy odalent várjuk. Lehet-e lényege szerint más, gyönyörteljesebb az ünnepség többi momentuma, szabad-e akkora szenvedést okoznia nekünk, ha egyszer a jóindulatú baráttól azt hallottuk: „Boldog örömmel le fog jönni. Sokkal szívesebben beszélget önnel, hogysen odafenn unatkozzék.” De jaj! már Swann megtapasztalta: a nőre nem hat a jó szándékú harmadik igyekezete, s csak haragra gerjed annak láttán, hogy a férfi, akit ő nem szeret, még egy ünnepségen is a nyomában van. A barát gyakran egymagában tér vissza.

Édesanyám nem jött, de még csak önérzetem iránt sem volt kíméllettel (mert hát önérzetem volt érdekelt abban, hogy ne lepleződjék le a mese, mely szerint ő kért arra, hogy valamit megkeressek, majd közöljem vele az eredményt), amikor Françoise útján tudatta, hogy „Nincs válasz”, épp azokkal a szavakkal, amelyeket annyiszor hallottam később luxusszállók portása vagy mulatók pincére szájából elhangzani, a szegény lány pedig, akinek mondták, e szavak hallatán meglepetten kiált fel: „Hogyan? Egy szót sem üzen? Az lehetetlen! Pedig a levelemet átadta, ugye? Sebaj, még várok.” És – éppen úgy, ahogyan ez a lány is ismételten megnyugtatta a portást, érette nem szükséges felkapcsolnia még egy villanyégőt, s csak álldogál magában, nem is hall mást, mint a portás és egy inas gyér párbeszédét az időjárásról, mígnem, látván, hány óra, a portás az inással jeget vitet egy vendég italát behűteni – miután elhárítottam Françoise ajánlkozását, hogy teát főz, vagy mellettem marad, hagytam őt visszatérni a konyhába, én pedig lefeküdtem, és behunytam a szemem, hátha így nem hallok a lenti hangokat, a kertben kávéjukat fogyasztó szüleim hangját. De alig telt el néhány másodperc, és én már éreztem: a mamának írott levéllel, azzal, hogy olyan közel férköztem hozzá, még ha megharagszik is, mintha a viszontlátás máris karnyújtásnyira lenne, elvágtam magam előtt a lehetőséget, hogy elaludjam, mielőtt nem látom, s a szívem percről percre fájdalmasabban dobbant, mert zaklatottságom mindegyre nőtt amiatt, hogy nyugalomra intettem magam – mármint balsorsom elfogadására. Szorongásomnak hirtelen vége szakadt, a boldogság érzése tört rám, mint amikor hatni kezd egy igen erős gyógyszer, és egyből elveszi a fájdalmat: elhátároztam, hogy, ámbár utána, ez biztos, hosszú időn át haragban leszünk, meg sem próbálok elaludni, ameddig a mamát nem látom, ameddig bármi áron meg nem csókolom – amikor ő is följön majd lefeküdni. Ez a belső csend, amely a szorongást követte, továbbá a szomjazott és félt veszedelem együttesen valami nagy-nagy vidámsággal töltött el. Zajtalanul kinyitottam az ablakot, és leültem az ágy lábánál. Szinte meg sem mozdultam, nehogy a lentiek meghallják, hogy ébren vagyok. Odakint

mintha a tárgyak is néma várakozásba dermedtek volna, hogy ne háborítsák a holdvilágot, amely úgy terítette elébük náluknál sűrűbb és kézzelfoghatóbb visszfényét, úgy kettőzte meg és taszította ezzel hátrább őket, hogy a táj ettől keskenyebb is lett, de ki is tágult, mint amikor szétteregetnek egy tervrajzot. Aminek, mint a gesztenyefa néhány levelének, mozgás kellett, az mozdult. Ám ez a kidolgozott, kerek, a legapróbb részletekig és végső finomságokig előadott rezzenés nem áradt szét a környezetére, nem oldódott fel benne, csak magára szorítkozott. A zörejek pedig, miután háttérük a csend lett, ez a semmit el nem nyelő csend, ha mégoly távol, akár a város túlsó végén álló kertekben keletkeztek is, oly tisztán, „csiszoltan” kivehetők voltak, mintha a hatást, hogy távolról jönnek, egyedül az előadás pianissimója keltené, hasonlatosan ahhoz, mint amikor a Conservatoire zenekara oly szépen játszik egy szordínós motívumot, hogy a hallgató, noha egyetlen hang sem sikkad el, azt képzei, valahol a koncertteremtől távol csendül fel, a már idős bérlettulajdonosok pedig – köztük nagyanyám nővérei is, ha Swann éppen átengedte nekik a jegyeit – úgy hegyezik ilyenkor a fülüket, mintha messziről egy hadsereg menetelése hallatszanék, de a Trévisse utca sarkánál az oszlop még nem kanyarodott volna be.

Tudtam, hogy olyan helyzetbe hozom magam, amely rám nézve mind közül a leg súlyosabb következményekkel járhat szüleim részéről, sokkalta súlyosabbakkal annál, amelyeket egy kívülről feltételez, aki szerint ilyen csak valóban szégyenletes vétségek idézhetnek elő. Csakhogy az én neveltetésem olyan volt, hogy abban nem ugyanúgy jelölték ki a vétkek rangsorát, mint a többi gyermek számára, és engem ahhoz szoktattak (bizonyára azért, mert ezektől kellett óvni a leggondosabban), hogy minden mást megelőzve az első helyen álló vétkek közös vonása – ma már értem ezt –, hogy idegi készletének engedve követjük el őket. E szót azonban nem ejtette ki akkor senki a száján, erről az eredetről senki sem nyilatkozott, mert én még azt hittem volna, hogy ez melegség arra nézve, amit tettem, netán meg sem tudom állni, hogy ismét megtegyem. Én viszont az őket megelőző szorongásról is, az őket követő büntetés szigoráról is felismertem ezeket a vétkeket, jól tudtam, hogy iménti tettem azok közé sorolható, amelyek miatt máskor szigorúan megbüntettek már, csak sokkalta súlyosabb. Amikor kiállok majd édesanyám elé, aki indulna lefeküdni, és ő meglátja, hogy ébren maradtam, mert még egyszer el akarok tőle búcsúzni a folyosón, abból az lesz, hogy nem maradhatok többé idehaza, másnap intézetbe küldenek, az szent. Ám legyen! Ha öt percre rá ki kellene is ugranom az ablakon, még akkor is így van jól. Én most a mamát akartam, el akartam tőle köszönni, már túl messze mentem e vágy teljesezésének útján, semhogy még vissza tudnék fordulni.

Szüleim lépteit hallottam, amint Swannt kikísérik. Amikor a kapucsengő hangja elárulta, hogy távozott, az ablakhoz léptem. A mama épp azt kérdezte édesapámtól, jól sikerült-e a langusza, és Swann úr vett-e másodsor is a kávé- és piztáciafagyaltból. „Én olyan semmilyennek találtam – mondta édesanyám –, azt hiszem, legközelebb mással próbáljuk izesíteni. – Arra nincs is szó, hogy ez a Swann mennyire nem a régi – mondta nagynéném –, egészen megöregedett.” Nagynéném annyira megszokta, hogy Swannt örökké kamasznak lássa, hogy meglepődött, amikor most úgy találta, kevésbé fiatal, mint amilyen korúnak ő továbbra is hitte. Rokonaim egyébként úgy vélték, hogy lassan felismerszik rajta az agglegények rendellenes, mértéktelen, szégyenletes és megérdemelt öregsége, az agglegényeké, valamint mindazoké, akik azt hiszik, hogy a másnappal nem törődő szép mai nap nekik tovább tart, mint másoknak, az övéké ugyanis üres, és reggeltől kezdve csak összeadódik benne minden perc, anélkül hogy később gyermekek között kellene szétosztani őket. „Nagy gond a nyakán, azt hiszem, az a kikapós asszony, aki a világ szeme látára egy bizonyos Charlus úrral él. Erről beszél egész Combray.” Édesanyám szövé tette, hogy mindamellett egy idő óta jóval kevésbé szomorúnak látszik. „Azt a moz-

dulatot is, hogy előbb megtörli a szemét, majd végighúzza a kezét a homlokán, tisztára mint az apja, ritkábban látni mostanság nála. Szerintem a lelke mélyén már nem is szereti azt a nőt. – Az nem is kérdés, hogy már nem szereti – válaszolta erre nagyapám. – Jó ideje írt is nekem erről egyik levelében, én persze nem siettem teljesíteni azt, amire kért, de a felesége iránti érzelmeit, legalábbis a szerelmet illetően, semmi kétséget nem hagyott. Hanem köszönetet csak nem mondatok neki az Asti borért” – tette hozzá két sógornője felé fordulva. „Hogyhogy nem mondtunk köszönetet? Sőt, magunk között szólva, nagyon is tapintatos módját fundáltam ki” – válaszolta Flora néném. „Hogyne, igazán szépen megtaláltad a módját, magam is csak álmélkodtam – szólt Céline néném. – Te magad is remekül csináltad. – Hát büszke is vagyok arra a mondatra a kedves szomszédokról. – Mi? Maguk szerint ez köszönetmondás? – kiáltott fel nagyapám. Hallottam, persze, hogy hallottam, de vigyen el az ördög, ha sejtettem, hogy Swann-nak szól. Biztosra vehetik, hogy egy kukkot sem értett belőle. – Ugyan, ugyan, Swann nem ostoba, egész biztosan méltányolta a dolgot. Arról csak nem beszélhettem, hány palack volt és mibe kerülnek.” Amikor szüleim magukra maradtak, leültek egy percre, majd édesapám így szólt: „Ha gondold, induljunk mi is lefeküdni. – Hogyne, kedvesem, habár cseppet sem vagyok álmos. Talán csak nem az tart ébren, hogy ettük azt az ártalmatlan kávéfagylaltot? De a konyhában, látom, még világos van, s ha már ez a szegény Françoise mostanáig várt, megkérem, kapcsolja ki a fűzőmet, ameddig te levetközöl.” Édesanyám már nyitotta is a lépcsőházba vezető rácsos ajtót. Nemsoká hallottam, amint elindul a lépcsőn, hogy becsukja szobájában az ablakot. Zajtalanul kimentem a folyosóra. Olyan erősen vert a szívem, hogy minden lépés nehezemre esett, de most legalább nem a szorongástól vert, hanem a rémülettől és az örömtől. Már láttam a lépcsőházban anyám gyertyájának fényét. Majd megpillantottam őt, rohantam feléje. Az első pillanatban csak nézett meglepetten, nem értette, mi történt. Azután arckifejezése haragosra váltott, egyetlen szót sem szólt, és hát előfordult már, hogy ennél kevesebbért akár napokig nem szóltak hozzám. Ha megszólal, azzal elismeri, hogy velem szóba lehet állni, az pedig nekem talán csak még ijesztőbbnek tetszett volna, jelzésnek, hogy a kiszabandó büntetés súlyosságával szemben egyszerűen gyermekség a „haragszom rád” és a hallgatás. Egyetlen szó ugyanúgy békességet hozott volna, mint amikor válasza méltatják a cselédet, holott már eldőlt, hogy elbocsátják, vagy mint a fiúnak adott szülői csók, akit szolgálni küldenek, s nem is járt volna neki az a csók, ha kétnapi haraggal be lehetett volna érni. De amikor hallotta, hogy édesapám elhagyja a fürdőszobát, ahol levetközött, s felfelé tart a lépcsőn, édesanyám, el akarván kerülni a várható jelenetet, haragtól elakadó hangon így szólt: „Menekülj, menekülj, legalább ne lássa édesapád, hogy itt álldogálsz, mint egy eszelős.” Én azonban tovább hajtogattam: „Gyere be elbúcsúzni”, s noha rémülettel töltött el, hogy a falon egyre feljebb kúszik apám gyertyájának fénye, közeledését egyúttal zsarolásra is használtam, és reménykedtem, hogy a mama végre kimondja, mert ha továbbra is visszautasít, nem kerülheti el, hogy apám még ott talál: „Eredj a szobádba, jövök én is.” Már késő volt, apám ott állott elöttünk. Akaratlanul kicsúszott a számon, de nem hallotta meg senki: „Elvesztem.”

Nem ez lett belőle. Édesapám folyamatosan megvont tőlem olyan engedélyeket, amelyek részei voltak az édesanyám és nagyanyám oktrojálta, nagyvonalúbb paktumoknak, mivel ő nem sokat adott „elvekre”, vele nem lehetett „nemzetközi egyezményt” kötni. Egészen esetleges indokkal, de akár minden ok nélkül is, olykor az utolsó percben törölte azt a sétát, amely annyira megszokott és elfogadott volt, hogy nem lehetett attól szószegés nélkül megfosztani engem, vagy pedig, mint ma este is, jóval a lefekvés rituális órája előtt szólt nekem: „Gyerünk, eredj lefeküdni, nincs mese!” De éppen, mert nem voltak elvei (már ahogyan ezt nagyanyám értette), nem volt

kérlelhetetlen sem a szó szoros értelmében. Vetett rám egy rövid, csodálkozó és haragos pillantást, megvárta, amíg a mama néhány szóban, kapkodva elmagyarázza, mi is történt, majd azt mondta: „Hát akkor kísérd a szobájába, hiszen magad mondtad, hogy nem vagy álmos, maradj vele egy ideig, nekem nincs most semmire szükségem. – Jó, de, kedvesem – válaszolt félénken édesanyám –, akár álmos vagyok, akár nem, az nem változtat a dolgokon, nem lehet a gyereket rászoktatni arra... – Ugyan már, ki akarja valamire rászoktatni – vonta meg a vállát apám –, látod jól, hogy a gyerekek el van keseredve, egészen ki van kelve magából, nézze meg az ember, hóhérok csak nem vagyunk! Ha beteget csinálsz belőle, azzal ugyan sokra mész! Úgyis két ágy van a szobájában, szólj Françoise-nak, hogy vesse meg neked a nagy ágyat, s aludj ott ma éjszaka. Rajta, jó éjt, én, aki nálatok kevésbé vagyok ideges, megyek is lefeküdni.”

Édesapámnak nem lehetett köszönetet mondani – az ilyesmit érzélgősségnek nevezte és bosszantásnak vette volna. Mozdulni sem mertem egy pillanatig, ő még mindig ott állott előttünk, magasan, fehér hálóingben, fejére lila-rózsaszín indiai kasmírsál volt tekerve, azóta viselte, mióta fejfájástól szenvedett, a kezét pedig úgy tartotta, mint Ábrahám azon a Benozzo Gozzoli¹³ nyomán készült metszeten, amelyet Swann úrtól kaptam, amikor Sárával közli, hogy álljon félre Izsák mellől. Sok éve van már ennek. A lépcsőház fala, amelyen a gyertyafényt felkúszni láttam, régóta nincs már. Leomlottak énbennem is dolgok, amelyekről azt hittem, hogy örökké tartanak, s új kínoknak és új örömöknek életet adó új dolgok épültek, akkor még előreláthatatlanok, mint ahogy a régiak megértése egyre nehezebbé vált közben. Hosszú ideje édesapám sem mondhatja már a mamának: „Menj és maradj vele.” Hasonló órák lehetősége soha nem születhetik már újjá számomra. Egy idő óta azonban, ha jól fülelek, kivehetően kezdem hallani a zokogást, amely, miután apám jelenlétében volt elég erőm magamba fojtani, csak akkor tört ki belőlem, amikor a mamával maradtam. Ám valójában nem szakadt meg soha, és hallani is mindössze azért hallom újra, mert körülöttem jobban hallgat most az élet, amiként zárdák harangjaival történik – hangjukat napközben annyira elnyomja a város zaja, mintha teljesen elhallgattak volna, az este csendjében viszont újra fölcsendülnek.

Aznap éjjel a mama végig a szobámban maradt. Épp amikor olyan hibát követtem el, hogy azt vártam, el kell hagynom miatta a házat, szüleimtől többet kaptam, mint amit jutalomként egy szép cselekedettel érhettem volna el. Édesapám ez alkalommal is, amikor kegyet gyakorolt, úgy viselkedett velem, hogy az rá jellemzően némiképp önkényes és meg nem érdemelt volt, viselkedése ugyanis rendszerint inkább eredt esetleges megfelelésből, mint előre átgondolt tervből. Talán még az is, amit én szigorának neveztem, ha szólt, hogy menjek lefeküdni, kevésbé szolgált rá e névre, mint édesanyám vagy nagyanyám szigora, mert neki olyan volt a természete – és ebben jobban különbözött tőlem, mint én édesanyámtól és nagyanyámtól –, hogy mindaddig feltehetően nem is gyanította, mennyire boldogtalan vagyok minden este, holott ők, mármint édesanyám és nagyanyám ezt pontosan tudták, de szerettek engem annyira, hogy ne legyenek hajlandók megspórolni nekem a szenvedést, meg akartak tanítani, hogy uralkodjam rajta, s ily módon csökkenjen idegrendszeri érzékenységem, és akaratom erősödjék. Nem tudom megmondani, vajon apámnak, aki másként szeretett, lett volna-e bátorsága ehhez: mihelyt alkalma volt megérteni, mi az én bánatom, édesanyámnak azt mondta: „Menj és vigasztald meg.” A mama egész éjszaka a szobámban maradt, és hogy az előttünk álló órák – ha már annyira eltérnek attól, amit remélni jogom volt – minden lelkiismeret-furdalás nélkül teljenek, Françoise-nak, aki felfogta, hogy valami rendkívüli történik, hiszen látta: a mama az ágyam szélén ül, fogja a kezemet, és még csak meg sem dorgál amiatt, hogy sírok, amikor megkérdezte: „De asszonyom, miért sír így az úrfi?”, a mama így válaszolt: „Ő sem

tudja az okát, Françoise, ez valami idegesség. Gyorsan vesse meg nekem a nagy ágyat, s azzal menjen lefeküdni.” Ilyenformán először fordult elő, hogy nem büntendő vétségnek tekintik szomorúságomat, hanem olyan, akaratlan betegségnek, amelyről hivatalosan is elismerik, hogy zaklatott idegállapot, és engem nem terhel érte felelősség. Megkönnyebbülés volt számomra, hogy a sírás keserűségébe többé nem kell aggályaimat is belekevernem, bűn nélkül csoroghat a könnyem. Amellett Françoise-zal szemben nem csekély büszkeséggel töltött el a földi dolgok ama forgandósága, amely, alig egy órával azután, hogy a mama nem akart a szobámba jönni, és lenézően azt üzenté, térjek nyugovóra, most a felnőtt rangjára emelt, és egy csapásra a bánat amolyan kamaszkorába, a könnyek afféle emancipáltságába röpített. Boldognak kellett volna lennem: nem voltam az. Úgy éreztem, hogy az első engedmény volt ez javamra édesanyám részéről, amely neki bizonyosan fájdalmat okozott, hogy első ízben adta fel a számomra kigondolt eszményt, és hogy ő, aki annyira bátor volt, először ismerte el vereségét. Úgy éreztem, hogy győztem ugyan, de vele szemben győztem, nekem máris sikerült az, amihez betegség kellett volna, sok bánat vagy a múltó évek: akaratát meglágyítani, értelmét meghátrálásra készíteni, és hogy ez az este, mint új korszak kezdete, szomorú dátumként marad fenn. Ha lett volna merszem, most megkértem volna: „Ne aludj nálam, nem akarom.” De ismerem azt a gyakorlatias – ma úgy mondanák: realista – bölcsességet, amely benne mérsékletre fogta nagyanyám lángolóan idealista természetét, ezért tudtam: most már, miután a baj megtörtént, szívesebben engedi, hogy átadjam magam a vele járó, megnyugtató örömmel, semhogy megzavarja édesapámat. Igaz ugyan, hogy aznap este, amikor oly szelíden fogta a kezem és igyekezett könnyeimet megállítani, édesanyám szép arcán még ott ragyogott az ifjúság. Én azonban úgy éreztem, hogy nem így kelletne lennie, kevésbé szomorított volna el haragja, mint ez a mostani szelídség, amely új volt, mivel nem kísérte gyermekéveimet. Mintha kegyelet nélküli, titkos kézzel belevestem volna lelkébe az első ráncot, beloptam volna az első ősz hajszálát. Erre a gondolatra csak még bővebben záporoztak könnyeim, s azt vettem észre, hogy a mama, aki irányomban soha nem hagyta magát elérzékenyülni, most hirtelen az én elérzékenyülésem hatása alá kerül, és maga is könnyekkel küzd. Megsejtette, hogy ez nem kerülte el figyelmemet, ezért nevetve így szólt: „Ejnye, kincsem, bogaram, ha így folytatjuk, mindjárt átragad a mamára is a sírhatnék. Tudod mit, te sem vagy álmos, én sem, elég volt a sok idegességből, találjunk ki valamit, mondjuk, adj egy könyvet, és olvassunk.” Csakhogy a szobámban nem volt egy könyv sem. „Csökken-tené az örömdet, ha már most elővinném azokat a könyveket, amelyeket nagymama névnapi ajándéku- l szán neked? Jól gondold meg: nem lesz csalódás, ha nem kapsz semmit holnapután?” Sőt, nagy örömmel helyeseltem, mire a mama már hozta is a könyvcsomagot, amely, noha a csomagolópapír miatt látni nem lehetett, csak sejteni, hogy kis formátumú, vastag könyvek vannak benne, már így, sommás és lep- lezett voltában is homályba borította az újévre kapott színes ceruzákat és a tavalyi selyemhernyókat. Négy könyv volt a csomagban: az *Ördögmocsár*, a *François le Champi*, a *Kis Fadette* és a *Muzsikuskok*. [...]

A mama leült az ágyam mellé. A *François le Champi*t tartotta a kezében – vörö- ses borítója és érthetetlen címe folytán e könyvnek, úgy éreztem, különös lénye és rejtélyes varázsa van. Sohasem olvastam még valódi regényt. Másoktól azt hallot- tam, hogy George Sand igazi regényíró. Ennyi elég is volt, hogy azt képzeljem: meg- nevezhetetlen és gyönyörűsége valami vár abban a könyvben. Az elbeszélésnek a kíváncsiságot vagy a meghatódást felajzó módja, a nyugtalanságot vagy bánatot éb- resztő kifejezések bizonyos előfordulása, amit a kissé jártasabb olvasó sok regény kö- zös vonásaként tart számon, olybá tűnt az én szememben – miután egy új könyvet nem sok hozzá hasonló közül egynek, hanem egyszeri, léte értelmét önmagából me-

rító személynek véltem – mint felkavaró kisugárzása annak, ami a *François le Champi* sajátos lényege. Csupa hétköznapi esemény, csupa közönséges dolog, csupa megszokott szó – ám minthogyha különös hangzás és nyomaték volna benne. Elkezdődött a cselekmény, de már csak azért is homályba veszett előttem, mivel akkoriban úgy olvastam, hogy gyakran oldalakon át máson járt közben az eszem. Ha a szöveget a mama olvasta, a történetnek ezek a szórakozottságból eredő hézagai csak tovább növekedtek amiatt, hogy ő minden szerelmi jelenetet átugrott. Ennélfogva mindazt a különös változást, ami a molnárné és a kisleány viselkedésében végbemegy, és amire egyedül az ébredező szerelem alakulása ad magyarázatot, számomra mély titokzatosság lengte be, ennek forrása pedig, képzeltem saját kedvem szerint, csakis az ismeretlen, édesen csengő „Champi” név lehet, az kölcsönözta ugyanis a szereplőnek, bár nem tudtam, miért éppen ezt a nevet viseli, a maga élénk, bíborpiros, megnyerő színét. Ha a szöveghűséghez nem ragaszkodott is, anyám azért csodálatos felolvasó volt, mert az olyan művet, amely az igaz érzelem hangját ütötte meg, tisztelettel és egyszerűen, szép és szelíd hanghordozással adta elő. Megható látvány volt, hogy az életben is, amikor nem könyvek, hanem személyek csigázták fel benne a gyöngédség és a csodálat érzését, mennyi tisztelettel vigyázott arra, nehogy hanghordozásából, mozdulatából, szavaiból úgy csendüljön ki vidámság, hogy az rosszul essék egy anyának, akinek gyermekét elragadta valamikor a halál, nehogy úgy emlékeztessen egy ünnepre vagy egy születésnapra, hogy az mindjárt hajlott korát juttassa eszébe egy idős úrnak, nehogy úgy fogja otthoniasra a hangját, hogy egy ifjú tudós azt unalmasnak találja. Akkor is így tett, amikor George Sand prózáját olvasta, amely mindenkor jóságot, lelki finomságot áraszt, ő pedig nagymamától azt tanulta, hogy ezeknél magasabb rendű nincs is az életben, tőlem viszont csak sokkal később tanulta meg azt, hogy a művészetben nem állnak minden fölött – ezért ügyelt arra, hogy hangjában ne maradjon semmi kicsinyes és mesterkélty, ami akadályozná, hogy a sodró erejű áramlás jól beletaláljon, és a nekik leginkább megfelelő természetes gyöngédséggel, kiáradó szelídséggel szólaltatta meg e szinte egyenesen az ő hangjára írott mondatokat, amelyek mondhatni mindenestül kitöltötték érzékenysége egész regiszterét. Az odaillő hangszínt keresve rátalált ama szívélyes hanglejtésre, amely e mondatokat megelőzte és tollba mondta, jóllehet ennek jelét a szavakban nem találni, de ő épp e hanglejtés jóvoltából menet közben letompította az igeidők minden érdekességét, a félmúltba és az elbeszélő múltba belelopta a jóságban megbúvó szelídséget, a gyöngédségben rejlő melankóliát, úgy terelte a végéhez közeledő mondatot a mindjárt kezdődő új irányába, hogy az egymást követő szótagokat hol fölgyorsította, hol meg lelassította, hogy ily módon, noha különböztek időtartamban, egyenletes ritmust vegyenek fel, miáltal az olyannyira hétköznapi prózába életet lehel, érzelmes és folyamatos életet.

Elcsitult bennem a lelkiismeret-furdalás, vitettem magam e szelíd éjszakával, amely úgy telt, hogy édesanyám ott volt mellettem. Tudtam: nem ismétlődhet meg soha, s ha nincs is a világon nagyobb vágyam annál, hogy édesanyám mellettem legyen szomorú éjszakai óráimban, ez a vágy túlságosan is ellentétes az élet kényszeireivel és az emberek akaratával, hogysem ma estére engedélyezett teljesülése más-milyen is lehetne, mint álságos és kivételes. Szorongásom holnap újra előjön, és a mama nem marad mellettem. Miután azonban lecsillapodtam, már magam sem értettem ezt a szorongást, amellet a másnap este távol van, ráérek még ezen töprengeni, mondogattam, ámbár több hatalomra a későbbiekben nemigen teszek szert, hiszen csupa olyan dolgról van szó, ami nem az én akaratomon múlik, s könnyebben elkerülhetőnek is csupán amiatt tetszik, mert elváltasz még tőle egy bizonyos idő.

■ JEGYZETEK

1. Az elbeszélő vidéki vakációinak színhelye gyermekkorában.
2. Állóképek vetítésére alkalmas egyszerű gép.
3. A kora középkorban (5–6. század) keletkezett legendát később több francia és német költő is feldolgozta. Férje, Siegfried, Genovévát a várnagy, Golo gondjaira bízta, aki, miután nem sikerül elcsábítania, házasságtöréssel vádolja visszatérő férje előtt. A halálos ítélet ellenére életben marad, éveken át magányosan él egy erdőben gyermekével. A csalásra végül fény derül, Genovéva visszatér a kastélyba, Golo elnyeri méltó büntetését.
4. Meroving: az első frank királyi dinasztia neve (5–8. század).
5. Kékszakáll, a feleségeit sorra meggyilkoló lovag középkori legendáját a 17. században Charles Perrault is feldolgozta mesegyűjteményében.
6. Bressant (1815–1886): népszerű francia színész.
7. Jockey-Klub: akárcsak angol elődje, eredetileg a lótenyésztés fellendítése céljával alakult 1883-ban; annyira zárt körű volt, hogy tagjai közé tartozni az előkelőség jelének számított.
8. Párizs grófja: jóllehet Franciaország 1871 óta folyamatosan köztársaság, a királyi családban ezen a néven továbböröklődik mindmáig a trónörökösi cím.
9. Walesi herceg: az angol trónörökös neve.
10. Saint-Germain negyed: a Szajna bal partján található párizsi városrész, a regényben a főúri társaság szinonimája.
11. Szent Teofil: Rutebeuf színpadi művének hőse; a 13. század végén írott mű arról szól, hogy Teofil az őt ért igazságtalanságot úgy próbálja orvosolni, hogy szövetséget köt az ördöggel; később megbánja tettét, és kérésére a Szűzanya visszaszerzi az ördögtől a szerződést.
12. Haimon-fiúk: 12. századi lovagregény hősei, akik sokáig küzdenek Nagy Károly ellen, de végül behódnak.
13. Benozzo Gozzoli (1420–1497): firenzei festő.

